

Fűzfa Balázs (1998): Az élményközpontú irodalomtanítás néhány lehetősége. In: Sipos Lajos (szerk.): *Irodalomtanítás az e-readfordulón*. Pauz-Westermann Könyvkiadó, Czellőmölk.

Kósa Éva – Vajda Zsuzsanna (1998): *Szemben a képernyővel. Az audiovizuális kultúra hatása a személyiségre*. Eötvös Kiadó, Budapest.

Mérei Ferenc – Binét Ágnes (1997): *Gyermeklélektan*. Gondolat – Medicina Kiadó, Budapest.

Mihancsik Zsófia (1999): A kigyó mérge. *Filmvilág*, XLI. 5.

Ranschburg Jenő (1973): *Félelem, harag, agresszió*.

Tankönyvkiadó, Budapest.

Vetrő Á – Csapó Á. (1998): *A tévé kor gyermekei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Zahar Balázs (1999): *Aljas világ-szindróma. Filmvilág*, XLI. 5.

Szalai Nóra

E témáról más megközelítésben 2002. januári számunkban közöltük Császi Lajos A tévéerős-zak kulturális politikája és szociológiája című írását.

Haydntól Erkelig

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára és a zenetudományi kutatás

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárát a világ zenetudománya számára az Esterházy hercegi család kottatárának itt őrzött hányada, azon belül is a Haydn-autográfok nagyszerű sorozata avatja zárandokhelyé.

Európa kiemelkedő zenei gyűjteményeinek egyik típusa – Bécs, Párizs, Berlin – a legnagyobb fejedelmi udvarok kottatáraiból fejlődött ki. Anyaguk magvát évszázados, gazdag zenei élet nyomán magában az udvarban keletkezett és vásárolt kottaanyag alkotja (Bécsben például a Hofmusikkapelle és a Hofoper kottatára); emellett a fejedelmek s az udvarok szervenélyesen teauráltiak is mindent, ami érdekes és értékes volt, így régebbi és korabeli zeneművek kéziratait és nyomtatott kottáit is. A 18. század végétől a barokk gyűjtőszervenélyt az udvari könyvtárakban a szisztematikus és tudományos gyűjtés és gyarapítás váltotta fel.

Egy másik típusa a nagyhagyományú kottagyűjteményeknek kisebb udvarokban, városokban, egyetemeken, akadémiákon, konzervatóriumokban, más intézményeknél képződött s az ottani zenei gyakorlat emlékeit őrzik. Tartalmuk talán kevésbé egyetemes, mint a legnagyobb zeneműtáraké, viszont egy-egy korszak vagy műfaj, helyi iskola anyagát a teljesség igényével őrzik. Minél gazdagabb forrásból buzgott a helyi zenekultúra hozama, annál varázsla-

tosabb kincseket rejtegetnek a helyi könyvtárak zenegyűjteményei; a viszonylag szűk keresztmetszetű, de a maga anyagában páratlanul gazdag történeti zenegyűjtemények klasszikus földje Itália. (Miként hogy a helyi anyag az olasz múzeumokban is túlsúlyban van – de ki nevezné ezért az olasz múzeumokat szegényesnek?) Vannak azután templomi kottatárak, történeti eredetű intézményi archívumok, mint a bécsi Gesellschaft der Musikfreunde könyvtára, egyes zeneszerzők hagyatékát gondozó különgyűjtemények és magángyűjtők zenei alapítványai; ezeket az adott szerző vagy kutatási terület specialistái látogatják évről évre ismétlődő zárandoklatokon.

A Széchényi Könyvtár Zeneműtárának Esterházy-gyűjteménye a fejedelmi zeneműtárakban szokásos mindhárom gyarapodási módon bekerült anyagokat tartalmaz. Régebbi, különleges részét képezi *Esterházy Pál Antal herceg* operai partitúragyűjteménye a 18. század első feléből; a herceg Itáliában szerezte be a díszesen kötött kottákat, de a művek a hercegi udvarban nem kerültek előadásra. Annál inkább használták a későbbi, 18. század második feléből

származó operai partitúrákat és előadási anyagokat, hiszen *Miklós herceg* az 1770-es évek közepétől 1790-ben bekövetkezett haláláig szabályos operaházat tartott fenn, saját zenekarral és énekesekkel, hetenként 3–4 előadással, a bécsi udvari operával vetekedő gazdag repertoárral; a műsorra kerülő operákat (ha nem a házi szerző, *Joseph Haydn* komponálta őket) a herceg választása alapján hozatták meg Bécsből vagy Itáliából, az előadásokat Haydn készítette elő és irányította. A százegynéhány opera teljes előadási anyagát tartalmazó gyűjtemény a 2. világháborút követően került a Szechenyi Könyvtárba, lényegében feldolgozatlan állapotban. Tekintettel *Joseph Haydn* halálának közelebbi 150. évfordulójára (1959) az 1950-es évek második felében került a *Somfai László* áttekintették az Esterházy-opera történetét (Bartha) és átvizsgálták az operai partitúrákat, valamint az előadási anyagokat (Somfai). Somfai rekonstruálta az egyes tételek provenienciáját, és minuciózus munkával feltárta a partitúrákban és előadási anyagokban Haydn operakarmesteri munkájának nyomait. Kettejük 'Haydn als Opernkapellmeister' című könyve metodikailag úttörő tette volt a modern magyar zenetudományak; mindmáig páratlanul áll azzal, hogy a zenetörténet egyik legnagyobb mesterének mindennapi zenei tevékenységét több évtizeden át dokumentálja. Valóságos szenzációt hozott a Haydn-kutatásban, hogy a feltárás eredményeként az eredeti Haydn-művek száma több tétellel gyarapodott: az idegen szerzők operáiban egész sor Haydn

kezétől származó betét-ária bukkant elő, melyeket a mester az Eszterházi foglalkoztatott énekesek számára komponált.

Másfél évtizeddel *Pompakedvelő Miklós* halála után *Esterházy II. Miklós* – aki a Gesellschaft der Cavaliere tagjaként a bécsi színház-történetben is szerepet játszott a 18–19. század fordulóján – újjáélesztette az operaművelést a hercegi udvarban, immár nem a hirtelen korszerűtlenné vált barokk Eszterházi, hanem Kismartonban. A helyszínen kívül változott a nyelv is: a második Esterházy-opera az elsővel ellen-

tétben nem az udvari opera lingua francáját, vagyis az olaszt használta az előadásokon, hanem német nyelvű volt. Ez egyúttal tükrözte a repertoárban végbe ment átalakulást is: divatját multa az olasz vígopera, a *Pompakedvelő* mindennapi zenés színházi eledele, helyét a franciából átdolgozott opéra comique és a német daljáték foglalta el. Hasonló daljáték-programot szolgáltattak a 18–19. század fordulóján erőteljes fejlődésnek indult német városi színházak. Azokban vándortár-

Azáltal, hogy a 19. századi operai anyag a Zeneműtárba került, ebből és a megelőző évszázadot képviselő Esterházy-gyűjteményből, illetve a népszínházi anyag régebbi rétegeiből páratlan értékű operatörténeli forrástár állt össze, amely az opera összeurópai történetét a 18. század közepétől a 19. század végéig reprezentatív formában tárja az érdeklődők elé; a magyar operatörténet még tovább, a 20. század közepéig tanulmányozható itt. E gyűjtemény jelentőségét az általános zenei művelődés és a zenetörténeli kutatás szempontjából csak az érzi át, aki tudja, hogy az operatörténet itt őrzött dokumentumainak nagy része Magyarországon sehol másutt nem férhető hozzá.

sulatok játszottak, melyek kottáikat állomáshelyről állomáshelyre magukkal vitték – hacsak az igazgató csődöt nem kényszerült bejelenteni, amikor is könyv- és kottatárát a fundussal együtt lefoglalta a színházépület tulajdonosa, többnyire a város. Magyarországon nagyobb városi színházi kottaegyüttes nem maradt fenn, legfeljebb csak az egykori Nemzeti Zenede kottatárának (ma a Zeneakadémia kutatókönyvtára) egy-egy darabjában sejthetünk a 18–19. század fordulóján a pesti német színházban használt partitúrákat (egykori színházi

zenészek ajándékaként vagy vásárlás útján kerülhetett oda). Annál nagyobb jelentőséggel bír az Esterházyak német operai kottagyűjteménye, hiszen ez a korai 19. századi zenés színházi ízlést reprezentálja, azt az ízlést, amely nyelvtől függetlenül közös volt Kismartontól Kolozsvárig. Megjegyzendő, hogy ez az anyag tervszerű gyűjtés eredményeként jött létre és nagyszámban tartalmaz Kismartonban nem játszott műveket is. Nemzetközi érdeklődést keltenek az Esterházy-anyagban a *Süßmayr*-autográfok, melyeket a herceg a komponista halála után vásárolt meg. (Korábbi évtizedekből megemlítendő a *Dittersdorf*-operák autográf ciklusa.)

Az egykori Magyarország zenés színház történetének kismartoni epizódjánál valamivel korábról datálódhatnak a magyar nyelvű színjátszás kezdetei, melyek köztudottan egybeestek a zenés színház kezdeteivel. Színházat zene nélkül az előadók és a közönség elképzelni sem tudott egészen a 19. század végéig; az első (1800 körüli és utáni) időben pedig, az opera előretörésének nagy korszakában, minden színház igyekezett felékesíteni magát az opera kelteivel. A magyar nyelvű zenés színjátszásnak a kettős hazában egy időben megfogant csiráiból először Kolozsvárt fakadt az erőteljesebbnek ígérkező hajtás, de az 1830-as évtized folyamán végérvényesen Pest vált a magyar színházművészet központjává. Ide futottak be a Kolozsvárott, Kassán, Miskolcon elindult pályák, itt adódott össze a korábbi évek-évtizedek repertoárja és játékkultúrája. Csak legújában derült rá fény, hogy Pestre vándoroltak a korábbi magyar színházi műsorszolgáltatás kézzelfogható eszközei és forrásai is, kották és szövegek, és megőrződtek az utókor számára a Nemzeti Színház könyv- és kottatárában. Útjuk pontosan rekonstruálható módon követte a korábbi színtársulatok tagjainak vándorlását, akik Kolozsvár, Kassa, a budai Nemzeti Játékszín állomáshelyein keresztül érkeztek a Magyar Színház társulatába, s hozták magukkal kottaikat is. Tudjuk például, hogy *Udvarhelyi Miklós*, dalszínész kottatárát a megnyitás után röviddel eladta a színháznak,

ahova leszerződött; az Udvarhelyi tulajdonába került régebbi dalművek nagy része meglehetősen anakronisztikus módon később műsorra is került a Nemzeti Színházban.

Ám az egykor a Nemzeti Színház tulajdonában lévő kották között rejtőzködnek még régebbi eredetű példányok is; azt mondhatjuk: a régi Nemzeti Színház könyvtárába bekerült a magyar nyelvű színjátszás első évtizedeiben keletkezett kotta-partitúra és előadói anyag számottevő része, úgyhogy ez a kottatár már a 19. században muzeális értékűnek számíthatott. A kottatár sorsát a század utolsó harmadában azonban nem könyvtári-gyűjteményi szempontok, hanem a zenés színjátszás intézményeinek fejlődése szabta meg. 1870 táján eldőlt, hogy a zenés műfajok önállósulnak s kivonulnak a Nemzeti Színházból. Előbb a könnyebb zenés játékok, a népszínmű és operett otthona épült föl, a Népszínház (1875-ben; amikor 1909-ben az eredeti Nemzeti Színházat bezárták, majd lebontották, ez az épület fogadta be a prózai társulatot, mígnem ezt is lebontották). A Népszínház megnyitásakor ide került a zenei anyag könnyebb része, az énekes játékok, paródiák, népszínművek és operettek s a régi színházban használt sokféle egyéb zene kottaanyaga, mely utóbb „Népszínházi anyag” néven az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának állományába került. Hogy mennyire nem csak „népszínházi”, tehát a 19. század utolsó harmadából származó kottákat tartalmaz, azt példázza, hogy épp ebben az anyagban figyelt fel a Zeneakadémia zenetudományi iskolájának egy disszertációt író doktorandus hallgatója a közelmúltban „A csörgő sapka” bécsi eredetű, 18. század végén készült partitúrájára, beírt magyar szöveggel. A daltjáték a legkorábbi magyar nyelven énekelt darabok egyike volt, kedveltségét évtizedeken át megőrizte, olyannyira, hogy 1839-ben még a Nemzeti Színházban is előadták, igaz, akkor már csak egyetlen előadásra futotta népszerűségéből.

A „népszínházi” anyag más, a maguk eredeti helyén felszámolt színházi kottatárak

anyagával is gyarapodott, úgyhogy jelenleg a magyar zenés színház Operaházon kívüli történetének gazdag együttesét képezi.

1884-ben, egy évtizeddel a Népszínház után végre megnyílt a magyar királyi Operaház is, amely befogadta a Nemzeti Színház *Erkel* alapította operaegyüttesét. Az új épületbe átvitték a régi kottatár teljes operai részét; kisebb hányadát azután tovább használták mindaddig, míg a művek végleg ki nem koptak a repertoárból vagy a kéziratok, nehezen olvasható régi szövegmokkat modern nyomtatott kottával nem helyettesítették. A kottatár más részét az Operaházban soha nem használták, azonban szerencsére megőrizték, ha nem is teljes egészében sértetlenül. Levéltári adatok és a kottákon olvasható följegyzések tanúsítják, hogy a Nemzeti Színház, illetve az Operaház a tár egyes, nem használt anyagait kérésre készséggel kölcsönözte ki más színházaknak, külső hangversenyrendezőknél vagy bocsátotta saját karmesterei rendelkezésére, ha azok egy-egy művet vagy annak részletét előadták külső helyszínen – színházban, hangversenyen, majd a rádióban. Bizony előfordulhatott, hogy a kikölcsönzött anyag soha nem tért vissza az Andrássy úti épület pincéjébe, a nevezetes „bányába”. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a modern kottaanyag beszerzése után a régi, kézzel írott előadási anyagot elajándékozták; fájón hiányzik például a gyűjteményből *Mozart*, *Don Juan*-jának és *Beethoven*, *Fidelio*-jának régi, 19. század eleji kottaanyaga, pedig e klasszikus műveket a 19. század folyamán mindvégig repertoáron tartották, ha megszaktításokkal is.

Hiányzik mindez – legalábbis abból az állományból, melyet az Operaház az épület felújítását megelőzően az 1980-as évek elején átadott az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának; egyelőre nincs tisztázva, hogy az átadók szándéka ellenére nem maradt-e mégis muzeális kottaanyag az intézménynél. Ami a Zeneműtárba került, az a hiányokkal együtt is a Nemzeti Színház és Operaház „lejátszott” repertoárjának, illetve kéziratok volta miatt használaton kívül került kottaállományának túlnyomó része. Ezzel az egyetlen

fontos magyarországi operai kottagyűjtemény ugyanúgy a nemzeti könyvtári állomány kutatható részévé vált, mint ahogy a bécsi és párizsi operaházak hatalmas értékű kottatárának gondját az ottani nemzeti könyvtárak viselik. Azáltal, hogy a 19. századi operai anyag a Zeneműtárba került, ebből és a megelőző évszázadot képviselő Esterházy-gyűjteményből, illetve a népszínházi anyag régebbi rétegéből páratlan értékű operatörténeti forrástár állt össze, amely az opera összeurópai történetét a 18. század közepétől a 19. század végéig reprezentatív formában tárja az érdeklődők elé; a magyar operatörténet még tovább, a 20. század közepéig tanulmányozható itt. E gyűjtemény jelentőségét az általános zenei művelődés és a zenetörténeti kutatás szempontjából csak az érzí át, aki tudja, hogy az operatörténet itt őrzött dokumentumainak nagy része Magyarországon sehol másutt nem férhető hozzá. Ha a magyar operatörténet folyamatának, egyes szerzők munkásságának tanulmányozása a cél, a Zeneműtárba kell záródokolni a forrásokhoz.

A Nemzeti Színház hagyatékának befogadása után például itt tanulmányozható *Erkel Ferenc* életművének sok vonatkozása. A zenei és tudományos közvélemény előtt kevéssé ismert, hogy 2002-ig *Erkel Ferenc* egyetlen operájának partitúrája sem látott napvilágot nyomtatásban; a két, tartósan népszerű mű, a *Hunyadi László* és a *Bánk bán* tiszteletre méltó színvonalú Rózsavölgyi-kiadásától eltekintve modern ének-zongora kivonatuk sem jelent meg. Pedig a hiteles kottaszöveg hozzáférhetővé tételére igen nagy szükség lett volna, minthogy a magyar operaszínpadokon mind a folyamatosan műsoron lévő, mind az alkalmilag felújított operákat átdolgozásban, illetve áthangszerelésben játszották és játsszák. E hiány pótlására korábban egyetlen kísérlet történt: az 1960-as évek elején az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára és a Magyar Tudományos Akadémia Bartók Archivuma (később Zenetudományi Intézet) kezdeményezte az *Erkel-operák* összkiadását. A *Bónis Ferenc* által irányított vállalkozás keretében

Vécsey Jenő zeneszerző és zenetörténész, az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának vezetője előkészítette négy teljes opera és az összes nyitány közreadását. A kiadás folyamata azonban nem indult el, Vécsey munkái kéziratban maradtak. Partitúráit a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete őrzi. Áttekintésük alapján megállapítható volt, hogy közreadásait kizárólag az autográfokra alapozta. Számára ez annál is természetesebb volt, mivel az Erkel-operák autográfjai már a zenei gyűjtemény megalapozásakor bekeverültek a Széchényi Könyvtárba, és azóta a törzsanyag egyik legértékesebb részét képezik. Operák esetében azonban a szerzői kéziratok általában nem a szerző végső akaratát rögzítik, különösen nem olyan szerzőnél, aki – mint Erkel Ferenc – operai karmesterként műveit bemutatójuk után évekig, évtizedekig vezényelte, s az előadástörténet folyamán sokat változtatott rajtuk saját elképzelése és az előadók igényei szerint. E változtatásokat a szerzői partitúra általában nem követte, nyomaikat egyedül az előadási anyagokban lehet megtalálni. Azzal, hogy a szerzői kéziratok és a színházi előadási anyagok együvé kerültek, az Erkel-kutatás újszerű, megbízható metodikai alapokra helyezheti az operák kritikai kiadását, amely az 1990-es évek végén indult meg. Már meg is jelent az első kötet, Erkel Ferenc 1840-ben komponált „Bátori Mária” című operájának kiadása (két részben); két fiatal kutató, *Dolinszky Miklós* és *Szacsavay Kim Katalin* munkájának eredménye.

Erkel Ferenc operáinak kritikai kiadása az elérhető források teljes körének értékelésén alapul. Különösképpen támaszkodik az operák előadási anyagára (többek között zenekari, énekkari és magánének-szólamok), melyekből a műveket a Nemzeti Színházban (az „István király” esetében az Operaházban) bemutatták és a szerző vezényletével hosszabb-rövidebb ideig műsoron tartották. Csak így lehetséges a műveket a szerző által jóváhagyott legkésőbbi állapotukban közreadni. A partitúra főszövege magában foglalja mindazokat a szerzői vagy a szerző által jóváhagyott javításokat, teljes alakjukban fennmaradt betétszámokat és betoldásokat, amelyekkel előadásai során a mű kiegészült. A „Bátori Mária” szólamanyagának feltárása többek között egy eddig teljesen ismeretlen, nagyszabású, magyar stílusú kettőst hozott napvilágra a két főszereplő, Bátori Mária és István herceg (Könyves Kálmán fia és örököse) között. Ez a duett majdnem húsz évvel az opera eredeti bemutatója után keletkezett, az érett Erkel „Bánk bán”-hoz közeli stílusában. Előkerült több táncjáték is, melyeknek szerzősége bizonytalan.

A források feltárása és közzététele a nemzeti könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete intézményes együttműködésének keretében történik. Az „Erkel Ferenc Operái” című kritikai kiadást a két intézmény közösen jegyzi.

Tallán Tibor

Képzés a Térképtárban

Az OSZK Térképtára és az ELTE Térképtudományi Tanszéke

A harmadik évezred felsőoktatásában az ismeretek hagyományos átadása mellett egyre nagyobb jelentőségű az információszerzés technikáinak megismertetése. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem 1953-ban alapított Térképtudományi Tanszéke a hazai felsőfokú kartográfiai oktatás egyetlen, nemzetközileg is

elismert intézménye. Az utóbbi évtizedekben a térképészet hatalmas technológiai átalakulása és az ezzel együtt járó kartográfiai paradigmaváltás a ma térképészetől magas szintű informatikai tudást követel.

A folyamatosan korszerűsödő kartográfiai képzésben ugyanakkor továbbra is központi szerepet játszik a térvonatkozású in-